

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΛΛΗΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΑ
ΣΤΗΝ “ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΑΡΧΙΑ”

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ — ΚΡΙΤΙΚΑ — ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ
ΓΛΩΣΣΙΚΑ — ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΑΔΕΛΦΙΚΗ
ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΟΥΣ

ΚΑΤΑ ΠΑΣΑΝ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΝ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΝ

ΓΡΑΙΚΟΥΣ,

Εἰς ἀντίρρησην κατὰ τῆς ψευδονύμως
ἐν ὀνόματι τῆ Μακαριωτάτης Πατριάρχης
Ἱεροσολύμων ἐκδοθείσης ἐν Κωνσταντινου-
πόλει

ΠΑΤΡΙΚῆΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

ΕΝ ΡΩΜΗΙ,

Ἐο ἔτει Α. τῆς Ἐλευθερίας (αΨΥΠ.)

ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΑ

ΣΤΗΝ «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΑΡΧΙΑ»

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ—ΚΡΙΤΙΚΑ—ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ — ΓΛΩΣΣΙΚΑ — ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Α'. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ

Τὸ ἀρχέτυπο. Ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία», σὰ συνωμοτικὸ ἐπαναστατικὸ βιβλίον ποὺ ἦταν, προωρισμένο νὰ κυκλοφορήσῃ κρυφὰ ἀπὸ τσέπη σὲ τσέπη καὶ νὰ κρύβεται ἢ νὰ ἐξαφανίζεται εὐκολὰ, ἔχει σχῆμα μικρὸ 16°, ὅσο μιὰ ταμπακιέρα τῆς ἐποχῆς, ἀπὸ τὶς ξυλένιες, ποὺ συνήθιζαν τότε πολὺ στὴν Ἑλλάδα. Οἱ διαστάσεις τοῦ στ' ἀκοπὰ ἀντίτυπα εἶναι 0,13.7Χ0,99. Γιὰ τὴ διευκόλυνση τῆς κυκλοφορίας τὸ βιβλίον κυκλοφόρησε, καθὼς φαίνεται, ἄδετο, γιὰτις ὅλα τὰ γνωστὰ ἀντίτυπα ἔχουν νεώτερο δέσιμον. Καὶ κυκλοφόρησε μὲ λευκὸ ἐπικάλυμμα, γιὰ νὰ μὴ φαίνεται ὁ τίτλος ἀπὸ πρώτη ματιὰ. Τὸ λευκὸ ἐπικάλυμμά του δὲν ἦταν πρόσθετον, ἀλλὰ προερχόταν ἀπ' τὸ πρῶτον ἀτύπωτον φύλλον τοῦ πρῶτου τυπογραφικοῦ, γιὰτις συνολικὰ τὸ βιβλίον ἀποτελεῖται ἀπὸ 266 σελίδες, δηλαδὴ 16 κόλλες καὶ μιὰ τυπωμένη μόνον στίς 10 σελίδες τῆς, ἔχοντας τὶς ἄλλες 6 λευκὰς. Τὰ τρία αὐτὰ λευκὰ φύλλα σκεπάζουν τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τοῦ βιβλίου καὶ τὸ προφύλαγαν, γι' αὐτὸ ὁ συγγραφεὺς κάτω ἀπ' τὸ γενικὸν τίτλον «Ἑλληνικὴ Νομαρχία», ποὺ δὲν γεννοῦσε καμμιά ὑποψία, ἔβαλε μὲ ψιλὰ ὀλάκερον κατεβατὸν—ἀσυνήθιστον γιὰ τὰ βιβλία τῆς ἐποχῆς— ὅπου γνωστοποιοῦσε τὸ ἐπαναστατικὸν ἐθνεγερτικὸν περιεχόμενον τοῦ βιβλίου, γιὰ νὰ προκαλέσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀναγνωστῶν του καὶ νὰ κυκλοφορήσῃ καὶ νὰ διαβαστεῖ πλατιά.

Περιγραφή τοῦ ἀρχέτυπου. Τὶς σελ. 1 καὶ 2, δηλαδὴ τὸ δεῦτερον φύλλον, πιάνει ὁ τίτλος (βλ. τὴ φωτοτυπία τοῦ στὴν ἐκδοσὴν αὐτὴν) καὶ τὸ μόνον «Στοχάσου καὶ ἀρκεῖ», ποὺ μὲ μικρὰ κεφαλαῖα γράμματα πιάνει τὴ 2 ἀρίθμητη σελίδα. Ἡ ἀρίθμηση ἀρχίζει ἀπ' τὴ σελ. 3 πάνω δεξιά, ὅπου ἡ ἐξηγητικὴ προσφώνηση τοῦ συγγραφέα πρὸς τὸν ἀναγνώστη. Στὴ σελ. 5 ὑπάρχει ἡ ἀφιέρωσις στὸν τύμβον τοῦ Ρήγα, ποὺ γυρίζει καὶ στὴ σελ. 6. Καὶ ἀπὸ τὴ σελ. 7 ἀρχίζει τὸ κείμενον μὲ τὸν τίτλον «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΑΡΧΙΑ ἦτοι Λόγος περὶ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ...». Τὸ κείμενον φτάνει ὡς τὴ σελ. 256, δηλαδὴ πιάνει 250 σελίδες καὶ κλείνει μὲ τὴν ἐνδειξὴν «Τέλος τοῦ λόγου». Ἀπὸ τὴ σελ. 257 - 266 ὁ «ΔΙΑΛΟΓΟΣ ἀναμεταξὺ τοῦ

Συγγραφῆς, καὶ τῶν δύο φίλων του Σ. καὶ Κ.), πού κλείνει μὲ τὴν ἐνδειξὴ «ΤΕΛΟΣ».

Τυπογραφικὴ μορφή. Τὸ βιβλίον εἶναι πυκνοτυπωμένο, ἀν καὶ ἡ περιεκτικότητά κάθε σελίδας εἶναι πολὺ μικρή: 26 σειρῆς στὰ 18 τετρ., μὲ στοιχεῖα τῶν 10 παλιῦ βενετσιάνικου ρυθμοῦ, σύνθετα, καὶ μὲ ὑποσημειώσεις, πού πρὸς τὸ τέλος γίνονται περισσότερες καὶ πιάνουν ὀλόκληρες σελίδες κάποτε, μὲ στοιχεῖα τοῦ ἴδιου ρυθμοῦ τῶν 8 ψιλᾶ. Τὸ χαρτὶ εἶναι τύπου Whatman, πιεσμένο, σπειρωτό, πυκνὸ καὶ στερεὸ μὲ ἐλάχιστη διαφάνεια καὶ μὲ ὑδάτινες ψευτοραβδώσεις. Ἀπὸ τὸν τύπο αὐτὸ τοῦ χαρτιοῦ βγάζουμε ἓνα ἐπιπλέον τεκμήριον, πῶς τὸ βιβλίον δὲν τυπώθηκε στὴν Ὀλλανδία, καθὼς ὑποστήριξαν μερικοί. Ἐξετάζοντας τὰ στοιχεῖα τῆς Νομαρχίας βρίσκουμε πολλὰ συμπλέγματα (καί, στ, ου, κρ, ρι, ευ, απ, πρ, δρ, ην, ων κλπ.) πού τὰ πιότερα δὲν ἦταν πιά τοῦ συρμοῦ στὰ βιβλία τῆς ἐποχῆς καὶ εἶχαν ἀντικατασταθεῖ μὲ τ' ἀναλυτικὰ ἀπλόγραμμα βενετσιάνικα καὶ τὰ κυρτόγραμμα παριζιάνικα. Χαρακτηριστικὸ εἶναι πῶς διατηροῦνται ἀκόμα τὰ συμπλέγματα τῆς κατάληξης -ος (σπειρωτὸ στριφογύρισμα μεγάλο), τοῦ—τῆς (τ μὲ μιὰ μικρὴ κεραία σὰ δασεία), τοῦ: τὸν, τὴν (τ μὲ δυὸ βαρεῖες). Ἐξετάζοντας ὅλα τὰ ἀπὸ τοῦ 1800 - 1806 βγαλμένα βιβλία καὶ παραβάλλοντας τὰ στοιχεῖα τους μὲ τῆς Νομαρχίας βρίσκουμε τὸ ρυθμὸ αὐτὸν καὶ τὰ συμπλέγματα μόνον σὲ τρία βιβλία: τὸ ἓνα τυπωμένο στὰ 1802 στὸ Τριέστι εἶναι ἡ Ἀντιφώνησις τοῦ Παρίου, τὸ ἄλλο στὰ 1804 στὸ Πατάβι «Στοιχεῖα ἀριθμητικῆς καὶ ἀλγέβρας», καὶ τὸ τρίτον στὰ 1806 στὴ Βονωνία «Μαθήματα ναυτικῆς ἐπιστήμης».

Ποῦ καὶ πῶς τυπώθηκε. Εἶναι ἀναμφισβήτητο πῶς σ' ἐν' ἀπ' αὐτὰ τὰ τρία τυπογραφεῖα τυπώθηκε ἡ Νομαρχία, καὶ μᾶλλον στὸ Πατάβι ἢ στὴ Βονωνία, ὅπως ὑποστήριξε καὶ ὁ Φ. Μιχαλόπουλος, βασισμένος στὴν τυπογραφικὴ σύγκριση τῆς Νομαρχίας μ' ἄλλα βιβλία τῆς ἐποχῆς (βλ. σχετικὰ σελ. 248). Γεγονὸς εἶναι ὅτι τυπώθηκε στὴν Ἰταλία. Ἀστήριχτη εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Σάθα κ.ἀ. ὅτι τυπώθηκε στὸ Ἀμστελὸδαμο ἢ στὴν Πίζα ἢ στὸ Λιβόρνο. Τὸ Λιβόρνο πρὶν ἀπ' τὰ 1800 δὲν εἶχε δικό του τυπογραφεῖον, καὶ μόνον πρὶν ἀπ' τὰ 1803 εἶχε ἀποκτήσει νεωτερικὸ τυπογραφεῖον καὶ ἐκεῖ τυπώθηκε ἡ «Ἱστορία τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας» τοῦ Περραιβοῦ, πού τὰ στοιχεῖα τῆς εἶναι πολὺ διαφορετικὰ ἀπὸ τῆς Νομαρχίας. Ἄν τὰ στοιχεῖα τῆς «Ἰδέας Γενικῆς» (πού δὲν τὴν εἶδαμε, γιατί δὲν τὴν βρήκαμε στὶς βιβλιοθήκας) μοιάζουν μὲ τῆς Νομαρχίας καὶ ἔχουν τὰ συμπλέγματά της, ἰδίως τὰ παλαιῖα -ος, τὴν, τὸν, τῆς (μὲ τ καὶ βαρεῖες, βλ. παρπ.), πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε πῶς ἡ «Ἰδέα Γενικῆ» (τὸ μοναδικὸ βιβλίον στὰ χρόνια 1800 - 1810 πού γράφει τόπο ἐκδόσεως τὸ Λιβόρνο) τυπώθηκε καὶ αὐτὴ στὴ Βονωνία ἢ στὸ Πατάβι, καὶ ἔβαλε γιὰ τόπο ἐκδόσεως τὸ Λιβόρνο, ὅπου σπούδαζε ὁ συγγραφέας τῆς Κωλέτης. Τὸ πῶς ἡ Ἱστορία τοῦ Σουλίου

καὶ Πάργας τοῦ Περραιβοῦ τυπώθηκε στὸ Λιβόρνο καὶ ἄρα μποροῦμε μὲ βεβαιότητα νὰ ξέρουμε τὰ στοιχεῖα τοῦ ἐκεῖ τυπογραφείου, μᾶς τὸ βεβαιώνει ὁ ἴδιος ὁ Περραιβὸς στὴν γ' ἐκδ. τῆς Ἱστορίας του, ὅταν μιλώντας γιὰ τὴν α' ἐκδοση τοῦ 1803 γράφει: «Ἐπιστρέψας ἀπὸ τὰ Παρίσια ὁ συγγραφεὺς τὸ 1803 ἔτος εἰς Λιβόρνον ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ τεμάχια τινὰ προκαταρκτικὰ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος Ἱστορίας. Ταῦτα ἀναγνώσαντες διάφοροι τῶν ἐκεῖσε παροικούντων Ἑλλήνων ἐμπόρων, ἀντιγράψαντες δέ τινες νέοι ἐξέδωκαν (ἐννοεῖται πάλι τὸ Λιβόρνο) διὰ τοῦ τύπου» (βλ. τὴ μελέτη Στ. Τ. Μακρομίχαλου στὸ «Βιβλιόφιλο» ἀρ. 4, 1948, σελ. 4 - 6, ὅπου ἀποδειχνεται πῶς τὸ βιβλίο τοῦ Περραιβοῦ δὲν τυπώθηκε στὸ Παρίσι καὶ κατὰ τὴν ἀτεκμηρίωτη γνώμη τοῦ Βελούδου πρέπει νὰ τυπώθηκε στὴ Φλωρεντία, τοῦτο ὁμῶς τὸ ἀποκλείει ἡ τυπογραφικὴ του μορφή, (βλ. καὶ στὴν Εἰσαγωγή μου, ὅσα σχετικὰ γράφω μὲ τὴ γνησιότητα κλπ. τῆς α' ἐκδ. τῆς Ἱστορίας τοῦ Περραιβοῦ). Ὁ συγγραφεὺς τῆς Νομαρχίας μπορούσε νὰ βρισκόταν στὸ Λιβόρνο, τὸ βιβλίο ὁμῶς, ὅπως παρουσιάζεται, πρέπει νὰ τυπώθηκε σ' ἓν' ἀπ' τὰ παλιὰ τυπογραφεῖα τῆς Βονωνίας ἢ τοῦ Παταβιοῦ, ὅπου ὁ συγγραφεὺς θὰ ἦταν ἀγνώστος, καὶ ὑπῆρχε πολιτικὴ ἐλευθερία. Τὸ βιβλίο εἶναι στοιχειοθετημένο ἀπὸ ξένον τυπογράφο, πού μηχανικὰ ἀπόδωσε τὸ χειρόγραφο, καὶ προτιμήθηκε γιὰ νὰ μὴν μπορεῖ νὰ καταλάβει τὸ περιεχόμενο ἀπὸ συνωμοτικούς λόγους. Ἀπὸ δῶ προέρχεται ἓνα μεγάλο ποσοστὸ ἀπὸ τὰ ἀμέτρητα λάθη, πού ἔχει τὸ κείμενο τῆς Νομαρχίας, ἂν καὶ στὸ σύνολό τους εἶναι θεληματικὰ καὶ δὲν διορθώθηκαν ἐξεπίτηδες (βλ. παρακάτω). Ὁ ξένος τυπογράφος, ἀκολουθώντας τὴν ἐρασμιακὴ προφορὰ χωρίζει τὶς δίφθογγες δι (=οί), αὐτοῦ (αὐτοῦ), αἰ (αἶ), εὔ (εὐ), αἰ (αί) κλπ. κλπ. Ἐπίσης τοῦ ξεφεύγει πολλές φορές καὶ ἀντὶ νὰ βάλει τελεία ἢ ἄνω τελεία, βάζει ἐρωτηματικὸ (κατὰ τὸ γαλλικὸ σύστημα). Ἀπὸ τὸ ἐξέτασμα τοῦ κειμένου βγαίνει πῶς τὸ βιβλίο στὸ σύνολό του ἔχει ἐλαχιστότατα παραδιαβάσματα ἢ παραμορφώματα λέξεων ἀπ' τὸν τυπογράφο (βλ. πρκ. στὰ διορθωτικά, σελ. 268), κι' αὐτὸ δείχνει πῶς ἔγινε προσεχτικὴ διόρθωση καὶ οἱ ἀφθονες ἀνορθογραφίες δὲν διορθώθηκαν στὰ δοκίμια ξεπίτηδες. Ἦταν ἀδύνατο ὁ συγγραφεὺς τῆς Νομαρχίας κι' ἂν ποῦμε πῶς ὁ ἴδιος ἦταν σὲ τέτοιο καὶ τόσο βαθμὸ ἀνορθογράφος, παρὰ νὰ δώσει τὸ χειρόγραφό του ἀδιόρθωτο, νὰ μὴν βρεῖ κάποιον γραμματισμένο ἢ νὰ μὴν ἐπανορθώσει τὰ λάθη στὰ δοκίμια μὲ τὴ βοήθεια κανενοῦς ἐλληνομαθέστερου, τὴ στιγμή μάλιστα πού εἶναι ἀναγκαστικὰ ἀναμφισβήτητο, πῶς δὲν κινιέται καὶ δὲν μπορούσε νὰ κινηθεῖ οὔτε στὸ γράψιμο οὔτε στὸ τύπωμα ἐνὸς τέτοιου ἔργου μόνος του, ἀλλὰ εἶχε πολλοὺς καὶ πιστοὺς συνεργάτες καὶ βοηθοὺς δίπλα του. Ἐνα κείμενο τόσο προσεχτικὰ τυπωμένο στὴν οὐσία του, χωρὶς τυπογραφικὰ λάθη, δὲν μπορούσε πατέ νὰ βγεῖ μὲ τόσα λάθη ὀρθογραφικά, ἂν κι' αὐτὰ μαζί μὲ τ' ἄλλα συνωμο-

τικά πλαστά στοιχεία, δὲν ἐξυπηρετοῦσαν τὸ γενικώτερο συνωμοτικὸ σκοπὸ. "Αν αὐτὸ ἀληθεύει—κι ἀλλιῶτικα δὲν ἐννοεῖται—πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε πῶς ὁ συγγραφέας τῆς Νομαρχίας περνοῦσε στὸν περίγυρό του γιὰ πολὺ μορφωμένος καὶ σὲ περίπτωση ἀνακάλυψῆς του σκόπευε νὰ φέρει κοντὰ στ' ἄλλα καὶ τὴν ἀνορθογραφία σὰ στοιχεῖο ἀποδειχτικὸ τῆς ἀθωότητάς του κλπ. Τὰ πορίσματα λοιπὸν ποὺ μᾶς δίνει ἡ τυπογραφικὴ ἐξέταση τοῦ βιβλίου εἶναι 1) ὅτι τυπώθηκε σ' ἀπόμερο καὶ ἐλεύθερο τόπο, ὅπου δὲν ζοῦσε καὶ δὲν ἦταν γνωστὸς ὁ συγγραφέας, 2) ὅτι τὸ δούλεψε ξένος τυπογράφος, ποὺ δὲν ἤξερε τὰ ἑλληνικά, 3) ὅτι οἱ ἀνορθογραφίες εἶναι θεληματικὲς γιὰ συνωμοτικούς λόγους, 4) ὅτι προτιμήθηκε τὸ μικρὸ σχῆμα, ἐπίσης γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους γιὰ νὰ κυκλοφορεῖ τὸ βιβλίο εὐκόλα, 5) ὅτι τυπώθηκε στὴν Ἰταλία καὶ μάλιστα στὴ Βονωνία καὶ συνεπῶς ἡ ἐνδειξη τοῦ τίτλου «Ἐν Ἰταλίᾳ» εἶναι σωστὴ καὶ κατὰ μίμηση τῶν ἐπαναστατικῶν ἔργων τῆς ἐποχῆς (τοῦ Ἀλφιέρι κλπ.) ποὺ κι' αὐτὰ ἔβαζαν γιὰ τόπο ἐκδοσης τὴν Ἰταλία (πρβλ. τὴν ἐκδοση Ἀλφιέρι, ποὺ ὁ Ἀνώνυμος τῆς Νομαρχίας εἶναι θαυμαστής του, τοῦ 1828, βλ. καὶ τὸν τόπο τῆς «Ἀδελφ. Διδασκαλίας» τοῦ Κοραῆ «ἐν Ρώμῃ» (ἀντὶ στὸ Παρίσι), 6) ὅτι ἡ Νομαρχία διορθώθηκε στὸ οὐσιαστικὸ τῆς μέρος μὲ πολλὴ ἐπιμέλεια, κι ἐνῶ μὲ τὸν ἴδιο τρόπομποροῦσαν νὰ διορθωθοῦν καὶ οἱ ἀνορθογραφίες, ἀφέθηκαν θεληματικά, ὅπως καὶ γράφτηκαν θεληματικά γιὰ συνωμοτικούς σκοποὺς (βλ. πρκ. στὰ Ὑπομνήματα σχετικὰ μὲ τὶς ἀνορθογραφίες), 7) ὅτι ὁ συγγραφέας τῆς Νομαρχίας δὲν εἶναι ἀνελλήνιστος (δηλ. ἀνορθόγραφος) βλ. σχετικὰ στὰ Γλωσσικά καὶ Κριτικά, καθὼς καὶ στὴν Εἰσαγωγή μου.

Διάδοση τῆς Νομαρχίας. Διαβάστηκε ἡ Νομαρχία; Κυκλοφόρησε; Τὰ παραμύθια τοῦ Ραφτάνη, ποὺ εἶναι γεννήματα τῆς φαντασίας του, χωρὶς καμμιά πηγὴ καὶ βάση (βλ. σελ. 242) ποὺ υἱοθέτησε κι ὁ Σάθας καὶ μαζί του ὅλοι ὅσοι ἀσχολήθηκαν μὲ τὴ Νομαρχία ὡς τὰ τώρα, μαζί τους κι ὁ Μ. Σιγοῦρος στὸν πρόλογο τῆς ἐκδοσης ἐτούτης, πῶς τάχα τ' ἀντίτυπα τῆς Νομαρχίας, κλεισμένα μέσα σὲ κιβώτια ἐξαφανίστηκαν στὰ Γιάννινα, ἔρχονται σ' ἀντίθεση μὲ τὸ ὅτι σώθηκαν καὶ γνωρίστηκαν πολλὰ ἀντίτυπα τῆς Νομαρχίας, ποὺ στατιστικὰ ὁ ἀριθμὸς τους, προκειμένου γιὰ συνωμοτικὸ βιβλίο, δείχνει τὴν πλατεῖα κυκλοφορία καὶ διάδοση τοῦ ἐθνεγερτικοῦ αὐτοῦ ἔργου. Τῆς «Ἀδελφικῆς Διδασκαλίας» τοῦ Κοραῆ δὲν εἶναι γνωστὰ παρά μόνο πέντε ἀντίτυπα. Τῆς «Ἱστορίας τοῦ Σουλίου καὶ Πάργας» α' ἐκδ. τρία. Τῆς «Βιογραφίας τοῦ Πασβάντογλου» οὔτε ἓνα - κατὰ τὴν πληροφορία τοῦ Ν.Α. Βέη, μόνο ἓνα στὴ βιβλιοθήκη Βερολίνου. Τῆς Νομαρχίας πάνω ἀπὸ 15, μαρτυρημένα ἢ σωσμένα (τὸ ἀντίτυπο Περραιβοῦ, (βλ. Εἰσαγωγή μου σχετικὰ), τὰ ἀντίτυπα Γεννάδιου καὶ Μονῆς Ἀρχαγγέλου (βλ. Ν. Ἐστία ΜΕ' σελ. 506), τὸ ἀντίτυπο Παῖσιου Σταγῶν (βλ.

πρόλογο Ν.Α. Βέη, σελ. 7* κπ.), τὸ ἀντίτυπο Π. Λάμπρου (ποῦ χαρίστηκε στὴν Ἑθνικὴ Βιβλ. καὶ εἶναι ἀέγκιβωτισμένο), τὸ ἀντίτυπο Γ. Λασσάνη (βλ. Εἰσαγωγή μου τὰ σχετικά, καὶ Ὑπομνήματά μου σελ. 241), τὸ ἀντίτυπο τοῦ Βρετοῦ ἢ τοῦ πληροφορητῆ του, τὸ ἀντίτυπο Π. Ζερλέντη, τὸ ἀντίτυπο Μ. Γεδεών (σύμφωνα μὲ ἀναγραφή τοῦ ἴδιου), τὸ ἀντίτυπο Γ. Χαριτάκη, τὰ ἀντίτυπα Φ. Μιχαλόπουλου, Βλαχογιάννη, Τωμαδάκη, τὸ ἀντίτυπο Κ.Β. Οἰκονόμου, προερχόμενο ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Χ. Σταματίου, ἀγορασμένο ἀπὸ τὸ βιβλιοπώλη Καρδαμήτσα στὰ 1942, ἀπ' ὅπου ἔγινε ἡ ἔκδοσή μου αὐτῆ, τὸ ἀγνοημένο ἀντίτυπο Βενιαμίν τοῦ Λεσβίου μὲ τὴν ἰδιόχειρη ὑπογραφή του ἐπάνω (κατὰ τὴν ἀναγραφή Γ. Ἀριστείδη), τὸ ἀντίτυπο Β. Κουμπούγια πωλημένο σὲ ξένον, τὸ ἀντίτυπο τοῦ βιβλιοπώλη Πάσχα (πουλημένο στὸ Γ. Φιλάρετο). Γιὰ κανένα ἀπ' τὰ ἐπαναστατικὰ προτρεπτικὰ βιβλία δὲν γνωρίστηκαν τόσα ἀντίτυπα ὅσα τῆς Νομαρχίας, κι αὐτὸ δείχνει πὼς ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγνώστων ἀντιτύπων τῆς στὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδίως στὸ ἐξωτερικὸ εἶναι ἀπεριόριστος. Μεγάλη λοιπὸν ἡ κυκλοφορία τῆς Νομαρχίας καὶ μεγάλη ἡ ἐπίδρασή της (βλ. τὰ σχετικά στὰ Ὑπομνήματα αὐτῆς τῆς ἔκδοσης τὰ στοιχεῖα). Τὰ παραμύθια τοῦ Ραφτάνη τὰ ἀνάτρεψε μὲ δυνατὰ ἐπιχειρήματα ὁ Δ. Ζῶτος (βλ. σελ. 249). Ἦταν ποτὲ δυνατὸ νὰ μπεῖ σὲ κάσες ἓνα τέτοιο βιβλίο, ἀφοῦ ὑπῆρχε καὶ τὸ προηγούμενο τοῦ Ρήγα; Καὶ ἦταν δυνατὸ αὐτὲς οἱ κάσες νὰ κουβαληθοῦν στὰ Γιάννινα καὶ μάλιστα ἀπ' τὸν Κωλέτη; Καὶ εἶναι δυνατὸ νὰ κουβαλήθηκαν ὅλα ἐγκιβωτισμένα στὰ Γιάννινα καὶ δὲν στάλθηκαν ἀλλοῦ; Κι' ἂν ποῦμε πὼς, (ἂν καὶ συμβαίνει τ' ἀντίθετο), λιγιστὰ ἀντίτυπα τῆς Νομαρχίας σώθηκαν, πρέπει ἀπ' αὐτὸ νὰ βγάλουμε τὸ συμπέρασμα πὼς τὸ βιβλίο καταστράφηκε, χωρὶς νὰ κυκλοφορήσει; Ἡ Τὸ τέλος τῶν συνωμοτικῶν βιβλίων εἶναι πάντα ὁ ἐξαφανισμὸς, τὸ κάψιμο. Κυκλοφοροῦν ἀπὸ χέρι σὲ χέρι κρυφὰ κι' ὕστερα φτάνουν στὸ δειλὸ καὶ τὸν καχύποπτο καὶ καταστρέφονται (παράδειγμα τὰ σύγχρονα ἐπαναστατικὰ βιβλία ποῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ βρεθεῖ ἀντίτυπό τους, ὅμως αὐτὸ δὲ θὰ πεῖ πὼς δὲν κυκλοφόρησαν). Τῶν βιβλίων αὐτῶν κι' ἡ βιβλιογραφικὴ παράδοση εἶναι δύσκολη. Εἶναι λ.χ. δυνατὸ ποτὲ ὁ Ζαβίρας νὰ μὴν εἶδε Πατρικὴ ἢ Ἀδελφικὴ Διδασκαλία ἢ Θουρίους τοῦ Ρήγα καὶ τόσα ἄλλα ποῦ κυκλοφοροῦσαν πλατιὰ στὴν ἐποχὴ του καὶ μάλιστα στὶς παροικίες; Καὶ ὅμως τ' ἀποσιωπᾶ καὶ δὲν τ' ἀναγράφει. Ἔτσι πέρασαν 51 χρόνια χωρὶς νὰ ἱστορηθεῖ ἀπὸ κανέναν ἡ Ἑλληνικὴ Νομαρχία, ἀλλὰ καὶ ἱστορικὰ δὲν χρησιμοποιήθηκε, γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἀναγράφεται στὴ φιλολογία γύρω στὸ Εἰκοσιένα. (πρβ. καὶ σελ. 250).

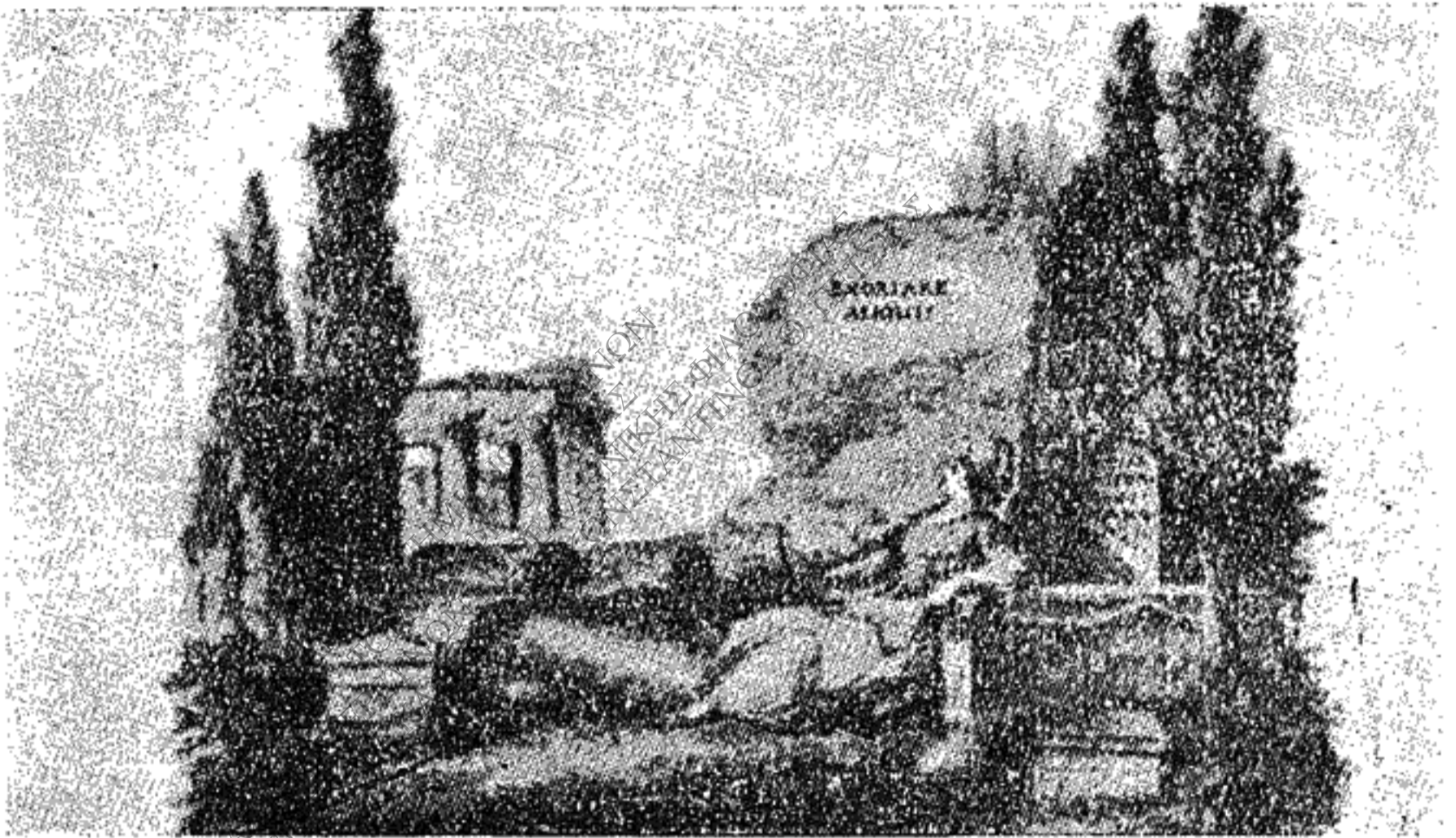
Βιβλιογράφηση τῆς Νομαρχίας. Πρῶτος ὁ Βρετὸς τὴν κατάγραψε στὴ Νεοελλ. Φιλολ. του στὰ 1857, ὄχι ἀπὸ αὐτοψία, ἀλλὰ ἀπὸ ἀνακοίνωση φίλου του, ποῦ τοῦ ἔγραψε τὸν τίτλον ὅλο,

ἀλλὰ μὲ δυὸ λάθη (βλ. σχετικά σελ. 241) χωρὶς ἐνδειξη σχήματος, ποὺ τὸ πρόσθεσε ὑποθετικὰ ὁ Βρετὸς μόνος του, βάζοντας, ὡς συνηθέστερο καὶ πιθανώτερο, τὸ 8^ο, (ἐνῶ ποτέ, ἂν ὁ ἴδιος ἔβλεπε τὸ βιβλίον, δὲν θᾶκανε αὐτὸ τὸ χοντρὸ λάθος, νὰ παρουσιάσει δηλαδὴ γιὰ 80 ἓνα τόσο μικρὸ βιβλίον, οὔτε θὰ διόρθωνε τὶς ἀνορθογραφίες τοῦ τίτλου), καὶ μὲ τὴν πληροφορία, πὺς συγγραφέας εἶναι ὁ Σπάχος. Ὡς τὰ 1857 ὁ Βρετὸς ἀγνοοῦσε τὴ Νομαρχία, γι' αὐτὸ καὶ δὲν τὴν ἀναγράφει στὴν πρώτη ἐκδοσὴ τοῦ Καταλόγου του (στὰ 1845), ἄρα δὲν τὴν εἶδε στὰ Ἑφτάνησα, οὔτε πῆρε πληροφορίες σχετικὲς μὲ τὸν συγγραφέα τῆς ἀπὸ τὸν Ἄνδρ. Ἰδρωμένο, καθὼς ἀνεξέταστα καὶ ἄκριτα ὑποστήριξε ὁ Ν. Τωμαδάκης (βλ. σχετικά σελ. 257), ἀλλὰ ἀπὸ κάποιον ἐξωεφτανησιώτη (μᾶλλον Ἑπειρώτη) βιβλιόφιλο, ποὺ εἶχε στὰ χέρια του ἀντίτυπο καὶ νόμιζε γιὰ συγγραφέα του τὸν Σπ. Σπάχο. Ἀναγραφὴ βιβλιογραφικὴ περιγραφικὴ τῆς Νομαρχίας ἔδωσε ἀργότερα ὁ Σάθας (βλ. σχετικά σελ. 242) στὴν Τουρκ. Ἑλλάδα του, χρησιμοποιοῦντας τὸ ἀντίτυπο τοῦ Π. Λάμπρου (στὴν «Νεοελλ. Φιλολογία») δὲν εἶχε δεῖ ἀκόμα τὴ Νομαρχία καὶ στηριζόταν στὴν ἀναγραφὴ καὶ στὶς πληροφορίες τοῦ Βρετοῦ καὶ παραδέχτηκε γιὰ μιὰ στιγμὴ τὴ γνώμη τοῦ Βρετοῦ γιὰ τὸ Σπάχο (βλ. σελ. 243) κι ὅταν ἀργότερα εἶδε τὸ βιβλίον ἀλλάξε γνώμη βασισμένος σὲ πληροφορίες ποὺ τοῦ ἔδωσαν οἱ Π. Λάμπρος - Ραφτάνης). Τέλος πιστὴ καὶ πλέρια ἀναγραφὴ τῆς Νομαρχίας, ἀπ' τὸ ἀντίτυπο τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης, δόθηκε ἀπὸ τοὺς Γκίνη-Μέξα στὴν Ἑλλ. Βιβλ. τόμ. Α' σελ. 67, ἀρ. 401, ὅπου ἡ σημείωσις: «Πιθανώτατα, ἐξετυπώθη ἐν Λιβόρνῳ. Συγγραφεύς, κατὰ Π. Ἀραβαντινόν, Ἰστ. τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ σελ. 471, καὶ κατὰ Σάθαν, ὁ Ἰωάννης Κωλέτης, κατὰ δὲ Βρετὸν ὁ Σπυρίδων Σπάχος».

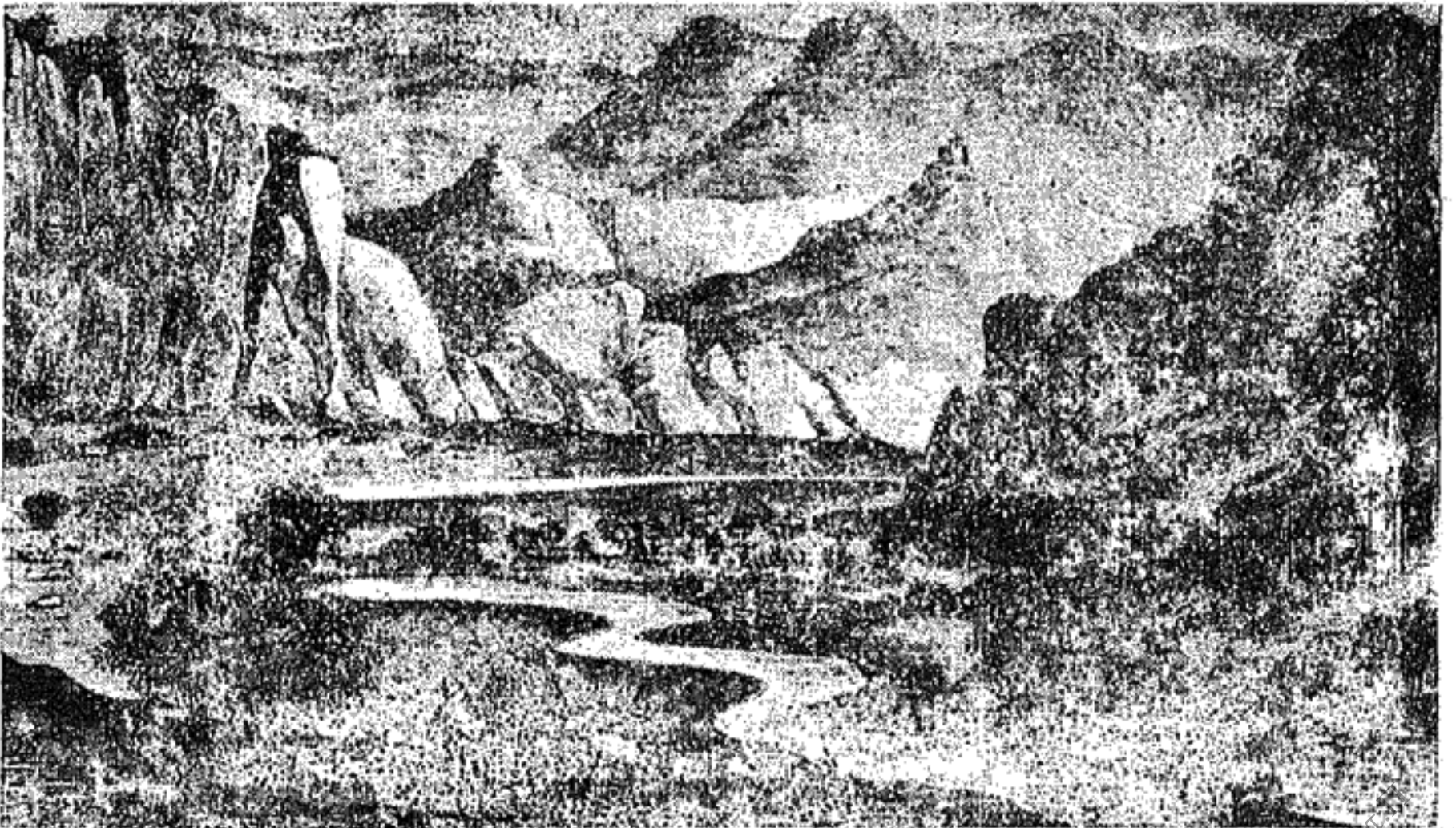
ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΑΡΧΙΑ»

(Ποιοὶ μιλήσανε καὶ τί εἶπαν κατὰ καιροὺς ὅσοι ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ βιβλίον καὶ τὸ συγγραφέα του)

1815. Χρ. Περραιβός. Στὴν «Ἱστορία τοῦ Σουλίου καὶ Πάργας» τόμ. Β' (Βενετία 1815) πρόλογος, ὑπαινίσσεται τὴν Ἑλληνικὴ Νομαρχία, ἀπὸ τὴν ὁποία ἔχει πάρει μερικὰ στοιχεῖα στὸν πρόλογο καὶ στὴν ἱστορία του. «Ἀρκετοί, πεπαιδευμένοι ἀπὸ τὸ γένος μας, μάλιστα δὲ ἀλλογενεῖς, ἐφιλοτιμήθησαν εἰς διάφορα συγγράμματά τους νὰ ἀναφέρουν μερικὰς ἀνδραγαθίας τῶν Σουλιωτῶν καὶ ὑπολοίπων ἐνόπλων Ἑλλήνων. Ἄλλ' οἱ μὲν ὁμογενεῖς μου μακρὰν ὄντες τῆς πατρίδος (ὅπως ὁ Κοραῆς, ὁ Ἀνώνυμος τῆς Νομαρχίας, ὁ Δονᾶς κλπ.) καὶ τῶν συμβάντων, ἀμυδρῶς τὴν ἀλήθειαν

Συμβολική παράσταση τῆς σκλαβωμένης Ἑλλάδας

Τὰ βουνά τοῦ Σουλιοῦ (Λ 92 κπ.)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ἐγίνωσκον...». Ὁ Περραιβός, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν πρόλογο καὶ μερικὰ χωρία τῆς ἱστορίας του, ἔχει γνωρίσει τὴν Ἑλλ. Νομαρχία κι ἔχει μερικὲς ἰδέες τοῦ συγγραφέα της.

1820. Γεώργιος Λασσάνης. Στὸ ποίημά του «Ἡ Φυλακὴ», περιγράφει τὴν εἰρχτὴ τοῦ Μουγκάτς, ὅπου εἶχε κλειστῆ μετὰ τὸ Δραγατσάνι ὁ Ὑψηλάντης, ἐμπνέεται ἀπὸ τὰ κηρύγματα καὶ τὶς ἀρχές τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας», ποὺ τὴν ἀναφέρει σὰν πολιτευμα καὶ ἰδεολογία. (πρβλ. πρκ. σελ. 264). Μιλᾷει ὁ Ὑψηλάντης:

Τὰ σίδερα ἠθέλησα νὰ σπάσω τῆς δουλείας
καὶ τὴν Ἐθνευεργέτιδα θεὰν τῆς εὐνομίας
ὠρκίσθηκα ἐπὶ ζωῆς πιστὰ νὰ τὴν λατρεύσω.
ὦ τέρας ὀλοκέφαλον! Τέρας χωρὶς καρδίαν..
χωρὶς κανένα αἴσθημα, φιλόανθρωπον, γενναῖον
Πολιτικὴ ἀπάνθρωπε, ἄσπλαχνε καὶ δολία!
Τὶ τάχα ἐκατόρθωσες, ἂν μὲ κρατῆς κλεισμένον;
Θαρρεῖς μὲ τοῦτο ἔκανες τὸ εἶναι τῶν βαρβάρων;
ψευδῆς ὁ λογαριασμός! Ἄν κι' οὗτος ὁ βραχίων
μ' ἀλύσεις ἐμποδίζεται τὸ αἷμα των νὰ χύσῃ,
εἰν' ἄλλοι ἀναρίθμητοι τῆς Εὐνομίας λάτραι
τὴν γῆν νὰ καθαρίσωσι ἀπ' τὰ σαθρά των ὄντα
καὶ Ἀρχηγὸν νὰ στήσωσιν τὴν θείαν Νομαρχίαν.

1857. Α. Παπαδόπουλος - Βρετός. Στὴ «Νεοελληνικὴ Φιλολογία».. τόμ. Β' σελ. 140 - 141, ἀρ. 402, βιβλιογραφεῖ τὴν Ἑλλ. Νομ. μ' ὄλο τὸν τίτλο της καὶ συνοδεύει τὴν ἀναγραφὴ του μὲ τὴ σημείωση: «Ὁ ἀνώνυμος οὗτος Ἕλληνας εἶναι ὁ ἐξ Ἰωαννίνων Σπυρίδων Σπάχος, ὅστις ἐτύπωσε τὸ πόνημά του ἐν Ἀμστελοδάμῳ καὶ ὄχι ἐν Ἰταλίᾳ». Στὴ σελ. 337β βιογραφεῖ τὸν Σπάχο μὲ τ' ἀκόλουθα: «Ἐγεννήθη ἐν Ἰωαννίνοις, ὅπου ἐξεπαιδεύθη τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν. Ἐπηγγέλλετο δὲ τὸν ἔμπορον ἐν Ἀμστελοδάμῳ, καὶ φλεγόμενος ἀπὸ τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν μέλλουσαν εὐδαιμονίαν τοῦ ἔθνους του, συνέγραψεν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ καὶ ἐξέδωκεν ἀνωνύμως πολιτικὸν πόνημα πολὺ σπουδαῖον. Διὸ ἐκραγείσης τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἔδραμεν εἰς Ἑλλάδα καὶ ἔλαβε τὰ ὄπλα ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας της. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν δὲ τοῦ Κυβερνήτου Καποδίστρια διωρίσθη Ταμίας εἰς Νεόκαστρον, ὅπου καὶ ἀπεβίωσεν». Ὁ Βρετός δὲν τὸ εἶδε ὁ ἴδιος, οὔτε κατάγραψε ἀπὸ αὐτοψία τὸ βιβλίον (ὅπως ἔγραψε καὶ ὁ Ἄγγ. Παπακώστας, Ν. Ἑστία 45, σελ. 409), ὄχι μόνον γιατί τὸ μικρότατο σχῆμα του τὸ παρουσιάζει γιὰ 8^ο (ἐνῶ γιὰ ὄλα τὰ ἄλλα βιβλία εἶναι πολὺ ἀκριβῆς στὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ σχήματος—παραλείπει καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν σελίδων τοῦ βιβλίου, ἀλλ' αὐτὸ τὸ κάνει ἀπὸ σύστημα γιὰ ὄλα τὰ βιβλία), ἀλλά, τὸ σπουδαιότερο, γιατί ἡ ἀναγραφὴ τοῦ τίτλου ἔχει δύο λάθη: Λόγοι (ἀντὶ Λόγος)—Συντεθεῖς καί... (ἀντὶ Συντεθεῖς τε

καλ...). Τὸ πρῶτο λάθος τὸ ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Σάθας (βλ. πρκ.), ποὺ κι αὐτὸς στὰ 1868 ἀκολουθήσε τὸ Βρετό, χωρὶς νὰ δεῖ τὸ βιβλίον, (ἀπὸ πληροφορία ἄλλου, πιθανῶς τοῦ Π. Λάμπρου, λέει πὼς ἀναφέρει τὸ Ρήγα).

1868 - 1869. Κωνσταντῖνος Σάθας. Στὴν Νεοελληνικὴ Φιλολογία... Ἐν Ἀθήναις 1868, σελ. 539, βιογραφώντας τὸν Ρήγα, ἔγραψε γιὰ τὴν ἀπήχηση τοῦ μαρτυρίου του τ' ἀκόλουθα: Ὀδυνηρὰν ἐντύπωσιν ἐπροξένησε καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα ὁ θάνατος τοῦ Φεραίου. Ὁ Κοραῆς, δημοσιεύσας τὴν Ἀδελφικὴν Διδασκαλίαν, ἐξετόξευσε πικρὰς ἀράς κατὰ τῆς παραδοῦσης τὸν ἐθνομάρτυρα εἰς τὰς χεῖρας τῶν βαρβάρων Αὐστριακῆς Κυβερνήσεως, προτρέπων τοὺς ἐν αὐτῇ ἐμπορευομένους Ἕλληνας, ἵνα ἐγκαταλείψωσι τὸ ἐπάρατον αὐτῆς ἔδαφος, ὁ δὲ φιλελεύθερος Ἰωαννίτης Σπυρίδων Σπάχος, ἐκδούς ἐν Ἀμστελοδάμῳ τὴν Ἑλληνικὴν Νομαρχίαν ἢ λόγους (sic) περὶ ἐλευθερίας, ἀφιέρωσε τὸ πόνημα εἰς τὸν τύμβον τοῦ Ρήγα, περὶ οὗ μακρὸν ποιεῖται λόγον ἐν τοῖς προλεγομένοις καὶ τῷ κειμένῳ». Ὁ Σάθας ἀκολουθήσε τὸ Βρετό, χωρὶς νὰ δεῖ τὸ βιβλίον στὰ 1868. Τὸν ἄλλο χρόνον ὅμως, γράφοντας εἰδικὰ γιὰ τοὺς ἀγῶνες «πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἑλλήνων» τὸ χρειάστηκε καὶ τὸ ζήτησε ἀπ' τὸν Π. Λάμπρο καὶ ἀφοῦ ἐπανόρθωσε τὸ πρῶτο του λάθος στὸν τίτλον (Λόγοι ἀντὶ Λόγος) διατύπωσε νέες ἀπόψεις στὸ βιβλίον του: Τουρκοκρ. Ἑλλάς. Ἀθ. 1869, σελ. 639, σημ. 1, ὅπου γράφει τὰ ἑξῆς: «Ἑλληνικὴ Νομαρχία ἤτοι λόγος περὶ Ἐλευθερίας κλπ. Συντεθεὶς καὶ ἐκδοθεὶς ἰδίῳ ἀναλώμασι πρὸς ὠφέλειαν τῶν Ἑλλήνων παρὰ Ἀνωτύμου τοῦ Ἑλληνοσ. Ἐν Ἰταλίᾳ 1806». Τὸ βιβλίον τοῦτο ἀναφέρων ὁ κ. Παπαδόπουλος Βρετὸς (Κατάλογος Νεοελλ. Φιλολογίας Β', ἀριθ. 402) ἡμαρτημένως λέγει, ὅτι ἐτυπώθη ἐν Ἀμστελοδάμῳ, καὶ συνεγράφη ὑπὸ τινος Σπυρίδωνος Σπάχου. Καθὰ ὅμως διαβεβαιοῖ ὁ ἐν Ζακύνθῳ κ. Ραφτάνης, ἀνὴρ κάλλιον παντὸς ἄλλου δυνάμενος νὰ γινώσκῃ τὰ τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος Ἡπείρου, συγγραφεὺς τῆς Ἑλληνικῆς Νομαρχίας εἶναι ὁ διάσημος Ἰωάννης Κωλέτης, ὅστις περαιώσας τὰς ἐν Ἰταλίᾳ ἰατρικὰς του σπουδὰς καὶ ἐτοιμαζόμενος νὰ καταβῇ εἰς Ἑλλάδα, ὑπὸ τὸ πρῆμα νεανικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, συνέλαβε τὸ παρατολμώτατον σχέδιον, ἵν' αὐτὸς παρουσιασθῇ ὁ ἐκτελεστὴς τῆς διαθήκης τοῦ Ρήγα. Ὅθεν, φέρων πολλὰ ἀντίτυπα εἰς κιβώτια, ἦλθεν εἰς Ἰωάννινα κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος, καὶ διεκοίνωσε τὸν σκοπὸν του εἰς τὸν συμπατριώτην του Τουρτούρη, ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ὁποίου κρυφίως εἶχεν ἀποθέσει καὶ τὰ ἐπαναστατικὰ βιβλία. Ἀλλ' ὁ συνετὸς προύχων καταδείξας τὴν ἀνοησίαν τοῦ πυρετώδους ἱατροῦ, κατέστρεψε διὰ νυκτὸς ὅλα τὰ ἐν τοῖς κιβωτίοις ἀντίτυπα. Τοῦ σπανιωτάτου τούτου βιβλίου ἀντίτυπον διασώζεται παρὰ τῷ κ. Παύλῳ Λάμπρῳ, ὅστις μᾶς διεκοίνωσε καὶ τὰ περὶ Κωλέτου ὡς ἐκ στόματος τοῦ κ. Ραφτάνη ἐσημείωσε. Ὅτι δὲ ἐν Πίζῃ τῆς Ἰταλίας πραγματικῶς ἐτυπώθη τοῦτο καὶ οὐχὶ ἐν Ἀμστελοδά-

μω, δείκνυται καὶ ἐκ τῆς τῶν τυπογραφικῶν χαρακτήρων ἀντιπαραθέσεως πρὸς ἄλλα ταυτοχρόνως ἐκεῖ τυπωθέντα. Ἐπιγράφει δὲ τὸ πόνημα αὐτοῦ Νομαρχίαν ὁ Κωλέτης; ὡς συμβουλευὼν τὴν ἐν Ἑλλάδι ἴδρυσιν φιλελευθέρου πολιτεύματος, ἐν ᾧ πρώτιστα οἱ νόμοι ν' ἄρχωσι». Τὸν ἴδιο χρόνο ὁ Σάθας, γράφοντας γιὰ τὸ Ρῆγα στὴν Κλειῶ τῆς Τεργέστης (20/2 Ὀκτωβρίου 1869) ἐπαναλαμβάνει τὰ ὅσα ἔγραψε γιὰ τὴν Ἑλλ. Νομαρχία καὶ τὸν συγγραφέα τῆς στὴν «Τουρκ. Ἑλλάδα» του (βλ. τὰ σχετικὰ στὸν πρόλογο τοῦ Ν.Α. Βέη στὴν ἐκδοση αὐτή, σελ. 40*). Ὁ Σάθας στὸ ἄρθρο τοῦ αὐτοῦ μνημονεύει ρητά, ὅτι τὸ βιβλίον καὶ τὶς πληροφορίες τοῦ τὶς ἔδωσε ὁ Π. Λάμπρος «πρὸ καιροῦ». Ὁ Σάθας ἀνατυπώνει στὸ ἴδιο ἔργο του τὸ 1/4 περίπου τοῦ κειμένου τῆς Ἑλλ. Νομαρχίας καὶ κάνει εὐρύτατα γνωστὸ τὸ σπανιώτατο βιβλίον, οἱ πληροφορίες ὅμως τοῦ Ραφτάνη τὶς ὅποιες ἀνεξέταστα υἱοθέτησε ὁ Σάθας εἶναι μυθεύματα.

1870. Ἀναστ. Ν. Γούδας. Βίοι Παράλληλοι, τόμ. Β' Ἀθ. 1870, σελ. λα' - λγ', μιλώντας γιὰ τὴ δράση τῶν γιατρῶν στὸ σκλαβωμένο Γένος, γράφει: «Εἷς ὅμως τούτων, καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ ἀειμνηστος Κωλέτης, ὑπερεξηκόντισε πολὺ πολλοὺς ἄλλους. Σπουδάζων ἔτι ἐν Εὐρώπῃ, συνέγραψε καὶ ἐξέδωκεν ἀνωνύμως πολλοῦ λόγου ἄξιον πόνημα ὑπὸ τὸν τίτλον «Νομαρχία», προσφωνήσας αὐτὸ «εἰς τὸν τύμβον τοῦ μεγάλου καὶ ἀειμνήστου Ἑλληνοῦ Ρῆγα, τοῦ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς Ἑλλάδος σφαγιασθέντος». Ἐν αὐτῷ ὁ θερμουργὸς συγγραφεὺς πρῶτον μὲν ἐπικαλεῖται τὴν ἀντίληψιν τῆς θείας προνοίας καὶ τῶν ἐνδόξων ἡμῶν προγόνων πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος. Ἐπειτα δὲ προσπαθεῖ νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς πάντας τὰ θερμὰ αὐτοῦ αἰσθήματα ὑπὲρ πατρίδος, ὑπὲρ ἐλευθερίας καὶ ὑπὲρ εὐνομίας, ὅθεν καὶ ὁ τίτλος τοῦ συγγράμματος «Νομαρχία», ὑπὲρ ἐξασκήσεως εἰς τὰ ὅπλα, ὑπὲρ καλλιέργειας τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν καὶ ὑπὲρ παντὸς ἄλλου, συντελοῦντος εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῶν ἐθνῶν καὶ εἰς τὴν εὐημερίαν τῶν κοινωνιῶν. Πρὸς διάδοσιν δὲ ἰδίως τῆς παιδείας λέγει τὰ ἐξῆς: «ὦ πόση διαφορά... δὲν ἡμποροῦν νὰ ἔχωσι». (βάζει ὅλη τὴν περικοπὴ ἀπὸ τὸ Ε15 κ.π.). Τὸ πόνημα τοῦτο εἶναι ὅσω πολὺτιμον, τοσοῦτω καὶ δυσεύρετον. Πλὴν τοῦ γνωστοῦ παρ' ἡμῖν Παύλου Λάμπρου, ἀμφιβάλλομεν ἀνέχῃ τις ἕτερον ἀντίτυπον. Ἐτυπώθη δὲ κατὰ Σάθαν (Τουρκ. Ἑλλάς, σελ. 639) ἐν Ἰταλίᾳ. Ἄλλ' ὁ Ἀνδρέας Παπαδόπουλος Βρετός, ἀποδίδων τοῦτο εἰς ἕτερον διάσημον Ἡπειρώτην, τὸν Σπυρίδωνα Σπάχον, λέγει, ὅτι ἐτυπώθη ἐν Ἀμστελοδάμῳ, ὅπου τῷ ὄντι ἐμπορεύετο ἐπὶ πολλὰ ἔτη ὁ εὐπαίδευτος Σπάχος. Τὰ περὶ τοῦ πονηματίου τούτου διηγήθη ἡμῖν ὡς ἐξῆς ἡ κ. Βασιλικὴ Ἀρτέμη Μίχου, θυγάτηρ Τουρτούρη: «Ὁ Κωλέτης ἐπανελθὼν ἐκ τῶν σπουδῶν του, ἐκόμισέ τινα κιβώτια πλήρη βιβλίων. Ἐν τοῖς κιβωτίοις τούτοις εἶχε καὶ τινα ἐπαναστατικὰ συγγράμματα. Ἐκμυστηρευθεὶς δὲ